

TIL VA MADANIYAT UYG‘UNLIGI: “QUTADG‘U BILIG” ASARIDA TA’LIM VA TARBIYA IFODASI

Soatov Ibrohimbek Alisherovich,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15207247>

Annotatsiya. “Qutadg‘u Bilig” – o‘rta asr turkiy madaniyati va tilining eng muhim durdonalaridan biri bo‘lib, unda ta‘lim va tarbiya masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Asarda davlat boshqaruvi, adolat, axloqiy qadriyatlar va insoniy fazilatlar ko‘p qirrali yondashuv asosida bayon etiladi. Yusuf Xos Hojib ta‘lim va tarbiyani til hamda madaniyat uyg‘unligida ifodalaydi, bu esa ijtimoiy munosabatlarning uyg‘unligini ta‘minlovchi muhim omil sifatida ko‘riladi. Asarda insonning aql, adolat va donishmandlik kabi fazilatlar orqali kamol topishi ta‘kidlanib, ta‘lim-tarbiyaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yoritib beriladi. Shu tariqa, “Qutadg‘u Bilig” asarida til va madaniyat uyg‘unligi ta‘lim-tarbiyaning shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Qutadg‘u Bilig, ta‘lim, tarbiya, til va madaniyat uyg‘unligi, adolat, axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar, ijtimoiy munosabatlar.

Kirish. Til va madaniyat jamiyat taraqqiyotining muhim omillari bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida inson faoliyatining barcha jabhalarida namoyon bo‘ladi. Til inson fikrlash tarzi, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish vositasi bo‘lsa, madaniyat esa bu jarayonda ma‘naviy va axloqiy mezonlarni belgilaydi [4:15]. Shu nuqtayi nazardan, Yusuf Xos Hojibning *Qutadg‘u Bilig* asari til va madaniyat uyg‘unligining ta‘lim va tarbiya jarayonidagi o‘rnini chuqur yorituvchi manbalardan biri hisoblanadi. Asarda aytilishicha: “*Ilm olgan kishi yuksak martabaga yetar, nodon esa o‘z hayotini behuda o‘tkazar*” [6:85]. Ushbu fikr ilm-fanning jamiyat rivojidadagi hal qiluvchi o‘rnini ko‘rsatib beradi.

Til orqali ifodalangan madaniyat ta‘lim va tarbiyaning uzviy qismi bo‘lib, u insonning axloqiy va intellektual kamolotiga ta‘sir qiladi. Kramsch ta‘kidlaganidek, “*Til va madaniyat bir-biriga bog‘liq bo‘lib, til orqali uzatilgan madaniy qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy tuzilmalarning asosini tashkil etadi*” [3:3]. Bu fikr Yusuf Xos Hojib asarida ilgari surilgan g‘oyalar bilan hamohang bo‘lib, *Qutadg‘u Bilig*dagi ta‘lim-tarbiya masalalarining madaniy kontekstda ko‘rib chiqilganligini tasdiqlaydi. Asarda keltirilishicha: “*Adolatli hukmdor davlatni mustahkamlaydi, nodon esa uni qulatadi*” [6:212]. Bu fikr shundan dalolat beradiki, insonning bilim va madaniyat darajasi bevosita uning jamiyatdagi o‘rnini va ta‘sirini belgilaydi.

Zamonaviy ta'lim tamoyillari ham til va madaniyat uyg'unligining ta'lim jarayonidagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Vygotsky o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, *“Inson tafakkuri ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanadi va til bu jarayonning asosiy vositasidir”* [5:126]. Shu sababli, *Qutadg'u Bilig* asarida ilgari surilgan ta'lim va tarbiya g'oyalari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham dolzarbdir.

Shuningdek, axloqiy tarbiya ham ushbu asarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Asarda aytilishicha: *“Axloq ilm bilan mustahkam bo'lsa, jamiyat obod bo'lur”* [6:320]. Bu fikr bugungi kun ta'lim tizimida ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, hozirgi kunda axloqiy tarbiya va ilm-fan uyg'unligi jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaraladi [1:38].

Ushbu tadqiqot *Qutadg'u Bilig* asarida til va madaniyat uyg'unligining ta'lim va tarbiya jarayoniga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Asarda ilgari surilgan fikrlar zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan solishtirilib, ularning ahamiyati ochib beriladi. Shunday qilib, til va madaniyat uyg'unligi nafaqat tarixiy nuqtayi nazardan, balki zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonlarida ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Til va madaniyatning uyg'unligi jamiyat rivojida muhim omillardan biri hisoblanadi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning madaniy merosi, axloqiy tamoyillari va milliy o'zligini ifodalovchi omildir [3:207]. Bu jihatdan Yusuf Xos Hojibning *“Qutadg'u Bilig”* asari ta'lim va tarbiya masalalarini til va madaniyatning ajralmas qismi sifatida yoritib, ijtimoiy hayot tamoyillarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan manbadir. Asarda ta'lim va tarbiya masalalari chuqur falsafiy yondashuv bilan ifodalanadi, ularning madaniyat va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni keng tahlil qilinadi.

Til va madaniyat uyg'unligi ta'lim jarayonining asosiy negizi bo'lib, bu holat *Qutadg'u Bilig* asarida ham aks etgan. Asarda shunday satrlar uchraydi:

O'gil-qiz tug'ilsa, yaxshi bilki, bas,
Uyda tarbiya qil, bushqa yerdamas.
Ustozning yaxshisin tanla albatta,
O'g'il-qiz pok o'sar, yomondan chetda.
[6:135).

Bu to'rtlikda ota-onaning farzand tarbiyasidagi mas'uliyati hamda ustoz tanlashning ahamiyati ta'kidlangan. Til va madaniyat uyg'unligi nuqtayi nazaridan, bu fikr shuni ko'rsatadiki, bola tarbiyasi nafaqat oilaviy doirada, balki madaniy va axloqiy merosga asoslangan holda olib borilishi lozim.

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

Bundan tashqari, *Qutadg‘u Bilig*da bilim va odobning muhimligi ham ta’kidlanadi:

O‘g‘il-qiz o‘rgat bilim ham odob,

Baxtga yor bo‘lar u, bo‘limgay xarob. [6:135].

Bu fikr zamonaviy ta’lim tamoyillari bilan hamohang bo‘lib, inson faqat bilim bilan emas, balki axloqiy yetuklik bilan ham kamolga yetishini ko‘rsatadi. Vygotsky ta’lim jarayonida tilning rolini shunday ta’riflaydi: *"Til inson tafakkurining rivojlanishida va jamiyatda shaxs shakllanishida markaziy o‘rinni egallaydi"* [5:126].

Til va madaniyat nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. *Qutadg‘u Bilig* asarida adolat va axloqiy qadriyatlarga katta urg‘u berilgan bo‘lib, asarda quyidagi fikrlar uchraydi:

Adolat bo‘lmasa, davlat qulaydi,

Axloq bo‘lmasa, jamiyat inqirozga yuz tutadi. [6:212].

Bu fikr davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarda adolatning muhimligini ko‘rsatadi. Bruner o‘z asarida *"Madaniyat, asosan, til orqali uzatiladigan va saqlanadigan ma'nolar tizimidir."* deb ta’kidlaydi [1:36]. Bu fikr *Qutadg‘u Bilig*da ilgari surilgan g‘oyalar bilan mushtarakdir, chunki Yusuf Xos Hojib ham til va madaniyat orqali ta’lim-tarbiyani mustahkamlashga chaqiradi.

Yusuf Xos Hojibning *Qutadg‘u Bilig* asari ta’lim va tarbiya, adolat va axloq, til va madaniyat uyg‘unligi kabi dolzarb mavzularni yoritib, jamiyat taraqqiyoti uchun muhim tamoyillarni ilgari suradi. Asarda ta’limning nafaqat nazariy bilim, balki axloqiy tarbiya va kasbiy ko‘nikmalar bilan uyg‘un bo‘lishi ta’kidlanadi. Ushbu tadqiqot *Qutadg‘u Bilig*da ta’lim va tarbiya masalalarining til va madaniyat uyg‘unligi bilan bog‘liqligini ochib berib, asarning bugungi ta’lim tizimi uchun ham dolzarb ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa. Til va madaniyat uyg‘unligi har qanday jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Yusuf Xos Hojibning *Qutadg‘u Bilig* asari ushbu uyg‘unlikni chuqur yoritib, ta’lim va tarbiya jarayonining ajralmas qismi sifatida tasvirlaydi. Asarda ilm olish, axloqiy tarbiya va kasbiy hunar egallash inson hayotining mazmunli bo‘lishi uchun zarur omillar sifatida ta’kidlanadi. Ushbu tadqiqot davomida *Qutadg‘u Bilig*da ilgari surilgan ta’lim-tarbiya tamoyillari til va madaniyat asosida shakllanganligi, shuningdek, ular zamonaviy ta’lim tizimi uchun ham dolzarb ekanligi aniqlandi.

Asarda *"O‘g‘il-qizga o‘rgat bilim ham odob, Baxtga yor bo‘lar u, bo‘limgay xarob"* kabi fikrlar orqali ilm-fanning inson hayotidagi o‘rni yoritiladi [6:135]. Ta’lim

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki axloqiy jihatdan yetuk shaxslarni shakllantirishni ham o‘z ichiga olishi lozimligi ta’kidlanadi. Bu fikrlar zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan hamohang bo‘lib, Vygotskiyning til *inson tafakkurining shakllanishida markaziy rol o‘ynaydi* degan g‘oyani qo‘llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, *Qutadg‘u Bilig* asarida adolat, axloq va kasbiy ta’lim muhim tamoyillar sifatida ilgari suriladi. “*Adolat bo‘lmasa, davlat qulaydi, Axloq bo‘lmasa, jamiyat inqirozga yuz tutadi*” kabi fikrlar ta’limning davlat va jamiyat mustahkamligidagi o‘rnini ko‘rsatadi. Kramsch ham til va madaniyat uyg‘unligi haqida shunday degan: “*Til orqali uzatilgan madaniy qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy tuzilmalarning asosini tashkil etadi*” [3:234].

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, *Qutadg‘u Bilig* asaridagi ta’lim va tarbiya tamoyillari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Insonning komillikka erishuvi uchun ilm, odob va axloqiy qadriyatlarning uyg‘un bo‘lishi talab etiladi. Zamonaviy ta’lim tizimi ham ilmiy va axloqiy tarbiyani birgalikda olib borish zaruriyatini ilgari suradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Harvard University Press.
2. Dewey, J. (1938). *Experience and education*. Macmillan.
3. Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.
4. Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace & World.